

Boček, Vít

Loporcaro, Michele (2015). Vowel length from latin to romance

Graeco-Latina Brunensia. 2017, vol. 22, iss. 1, pp. 233-236

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/GLB2017-1-19>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136478>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Loporcaro, Michele (2015). *Vowel Length from Latin to Romance* (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics, 10; pp. XVII, 306). Oxford: Oxford University Press, ISBN 978-0-19-965655-4.

Vít Boček

Text vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky č. 13-174355.

Cílem recenzované knihy bylo pojednat o tom, jak se proměňoval charakter vokalické délky při vývoji z latiny do jednotlivých románských jazyků a dialektů, tedy popsat, ve kterých vývojových stadiích a za jakých podmínek byla vokalická délka v systému jednotlivých jazykových útvarů přítomna (či nepřítomna) a jaká byla její funkce. Kniha je rozčleněna do šesti kapitol.

První kapitola (Introduction, str. 1–17) pojednává o startovním bodu celé práce – podobě vokalické délky v klasické latině – a načrtává pracovní rozvrh dalších kapitol. Autor ukazuje, že sice existovala kontrastivní délka vokálů, kdy protiklad krátkého a dlouhého vokálu v minimálních párech byl fonologický, tedy rozlišující význam (*mālus* „špatný“ : *mālus* „jabloň“), zároveň se však už projevovaly předzvěsti výrazných změn, majících posléze vyústit ve výraznou představu systému: různé druhy krácení vokálu v nepřízvučných, zvláště koncových slabikách vedly k omezení kontrastivnosti na pouze přízvučné slabiky, čímž se opozice délky stávala stále více závislou na přízvučce a posléze také na struktuře slabiky.

Ve druhé kapitole (Vowel length in the Latin-Romance transition, str. 18–60) se diskutuje právě přechod od klasicko-latinské kontrastivní délky vokálů k tzv. „open syllable length“ (OSL), stavu, kdy existence krátkých a dlouhých vokálů byla plně řízena přízvučkou a strukturou slabiky: přízvučné otevřené slabiky byly dlouhé, zatímco přízvučné zavřené slabiky a slabiky nepřízvučné byly krátké. Autor zde posuzuje jednotlivé dosavadní teorie o této proměně, zejména pokud jde o její dataci. Zatímco jedni (například Pulgram,

Vineis) tůhnou k velmi brzké dataci změny, do prvního či druhého století po Kristu, v radikálnější podobě dokonce do posledních století před Kristem, jiní (například Schürr, Lausberg, Meyer-Lübke) posouvají změnu více dopředu, až do prvních století raného středověku, a nepředpokládají už její celorománský charakter, ale její dílčí uplatnění pouze na některých románských územích. Autor na základě metalingvistických svědectví o existenci OSL a detailního průzkumu nápisových dokladů zejména z africké latiny (kde snad došlo k přechodu nejdříve) dospívá k jakémusi střednímu řešení, podle kterého ke vzniku OSL došlo pravděpodobně v posledních stoletích císařství, a to ve všech románských oblastech, byť v jednotlivých zřejmě s různou dynamikou.

Třetí kapitola (The development of vowel length in Romance, str. 61–120) pojednává o dalším vývoji vokalické délky v románských jazycích a dialektech. Co do přítomnosti/nepřítomnosti a podoby vokalické délky vymezuje autor tři odlišné areály, respektive typy: 1) románský střed, tj. spisovná italština, toskánské dialekty, většina středo- a jihoitalských dialektů: existuje OSL jakožto nefonologický jev, řízený strukturou slabiky – vokály v přízvučné slabice otevřené jsou foneticky dlouhé, zatímco v zavřené slabice jsou krátké; dlouhé vokály jsou tak v komplementární distribuci s geminovanými konsonanty (srov. italské [ka:de] ‚padá‘ : [kadde] ‚spadl‘); 2) románská periferie, tj. iberorománské jazyky a rumunština: vokalická délka vůbec neexistuje, ani foneticky; 3) románský sever, tj. většina severoitalských dialektů, oblast gallorománská (alespoň ve starších

stadiích) a oblast rétorománská: vokální délka je opět kontrastivní, bez ohledu na přízvuk a strukturu slabiky, tak jak tomu bylo původně v klasické latině (srov. v cremonském dialektu italštiny: [pa:n], chléb' : [pan] ,látka'). Při diskusi prvního typu autor především vyvrací teorie, které uvedené fungování vokální délky ve spisovné italštině neuznávají. U druhého typu se zamýšlí nad otázkou, zda dnešní výsledek mohl mít jako předstupeň také OSL, která by posléze zanikla, a klání se k názoru, že ano. U třetího typu snáší autor data z vybraných severorománských jazyků a dialektů, aby předběžně ukázal na diverzitu jednotlivých vokálních systémů a fungování kontrastivní délky v nich.

Čtvrtá kapitola (*The analysis of Northern Romance vowel length*, str. 121–144) je metodologická. Autor zde obsáhle polemizuje s dosavadními výklady o vzniku kontrastivní délky vokálu na románském severu (typ 3), tak jak byly pro jednotlivé dialekty představeny v poměrně velkém množství dílčích prací. Většina z nich patří mezi formální přístupy (teorie optimality a různé další mutace generativní fonologie). Autor musel vejít do labyrintu těchto teorií, aby se z něj vrátil zpět s poznáním, v čem tkví obecná problematičnost uvedených přístupů, a to v porovnání s přístupem klasické historické lingvistiky. Zatímco historická lingvistika zohledňuje tři pilíře – doloženou filologickou evidenci, srovnávací rekonstrukci a vnitřní rekonstrukci, a to se sestupnou rozhodovací rolí (evidenci je nad komparací a ta zase nad vnitřní rekonstrukcí), formální přístupy jsou budovány v zásadě pouze na vnitřní rekonstrukci: vychází se z jednoho stadia vybraného dialektu, nepřihlíží se k evidenci z jiných stadií ani z komparace se stavem v jiných dialektech; přitom se promítá příliš mnoho diachronie do synchronního popisu, pokud jde o data (třeba se předpokládají neviditelné, hloubkové gemináty tam, kde již dávno nejsou), a naopak příliš mnoho synchronie do diachronie, pokud jde o metodu (z popsaného stavu

se rekonstruuje starší, který je však v rozporu s doloženými fakty tohoto staršího stadia). Četbu speciálně této kapitoly lze doporučit ne snad tolik těm, s nimiž se v ní polemizuje (ti se již asi přesvědčit nedají), jako spíše těm, kdož s uvedenými formálními přístupy teprve koketují.

Pro téma recenzované knihy ona dekonstrukce formálních přístupů provedená ve čtvrté kapitole znamená, že kontrastivní vokální délka není v těchto pracích nazírána komplexně v rámci celého severorománského území, a ztrácí se tak ze zřetele možné souvislosti. Sám autor pak v páté kapitole (*Dialect variation and comparative reconstruction*, str. 145–226) provádí analýzu právě na základě uvedených tří pilířů historické lingvistiky. Zůstává přitom na stále nejistější pozici strukturalistické, s přihlédnutím například k variacionistické sociolingvistice a výsledkům experimentální fonetiky. Detailní průzkum dat z velkého množství severorománských variant se mu nakonec skládá v jednotný obraz, podle kterého je dnešní stav v jednotlivých variétách vyvoditelný z jednoho společného stadia, jímž byla právě existence délky v otevřených přízvukných slabikách (OSL), tedy ono protorománské stadium, k němuž dospěl ve druhé kapitole. Jednotlivé dnes existující nářeční diference vokálních systémů představují podle autora vlastně různá stadia jednoho a téhož procesu, který zahrnoval několik etap. Po fonologizaci OSL došlo záhy na románském severu k jejímu opuštění vlivem degeminace (původně zavřená slabika se stala otevřenou, ale zůstala krátká, rovnice zavřená = krátká, otevřená = dlouhá tak byly zrušeny). Degeminace je tedy podle autora hlavní změnou, která ke vzniku nové kontrastivní délky vedla, zatímco formální přístupy většinou pokládají za hlavního viníka apokopy (počítá se s náhradním dloužením za vypadnutí koncového vokálu, případně s kompenzací za ztrátu znělosti koncového konsonantu po apokopě). V dalším vývoji pak docházelo k postupnému ústupu vokální délky v závislosti na délce slova: nejvíce

se drží v oxytonech, méně v paroxytonech a nejméně v proparoxytonech. Právě takovou škálu autor přesvědčivě a elegantně dokládá na stavu různých typů severorománských dialektů. Pokles délky přízvučných slabik s nárůstem počtu nepřízvučných slabik vpravo od přízvučné (rytmická kompenzace) je navíc pozorovatelný i v jiných jazycích světa, což výpovědní sílu autorovy teze výrazně zvyšuje. Vcelku je možno shrnout, že autorovi se podařilo to, co má být v základu každého vědeckého snažení: za na první pohled chaotickou a roztržštěnou realitou najít obecnější tendenci či řád, tj. modelovat za pomoci teorie empirií tak, abychom se v ní lépe vyznali.

Závěrečná kapitola (In lieu of a conclusion, str. 227–239) shrnuje výsledky a nastiňuje širší kontext pojednané látky (analogický vývoj délky v germánštině?). Vedle uvedených hlavních kapitol je kniha obohacena na začátku předmluvou, seznamem v knize užitých schémat, seznamem zkratk a seznamem citovaných latinských zdrojů, na konci pak několika mapami a rejstříky a obsáhlým seznamem literatury (překvapivě však chybí Brink 1879, práce, která stojí na samém počátku zkoumání OSL).

Protože rozměr recenze nedovoluje věnovat se podrobněji jednotlivostem, omezím se již jen na jednu poznámku. V rámci jmenovaného druhého pilíře historické lingvistiky věnuje autor jen velmi omezenou pozornost zvláštnímu typu dokladů, jímž jsou výpůjčky z nebo do jazyka, o jehož vybraném jevu se pojednává. Hlásková podoba výpůjček přitom může mít důležitou vypovídací hodnotu pro dataci hláskových změn zdrojového i přijímacího jazyka. Autor sám zmiňuje existenci latinských výpůjček v keltštině a germánštině, jejichž podoba svědčí o existenci kontrastivní vokalické délky v klasické latině; to je ovšem fakt nepříliš důležitý, protože latinská délka je samozřejmě bezpečně prokázána i jinak. Zajímavější je situace u nejstarších románských výpůjček v praslovanštině, tu však autor vůbec nereflektuje. Do praslovanštiny, štěpící se

ve druhé polovině prvního tisíciletí po Kristu na dialekty ústící posléze v jednotlivé slovanské jazyky, byly přitom přejaty desítky, při započtení toponym stovky slov románského původu. V poslední době slavisté při jejich průzkumu zohledňují i jevy, které byly součástí Loporcarova pojednání. Vedle románské degeminace či apokopy je to také a především vznik délky u přízvučných vokálů v otevřených slabikách, tedy OSL. V historické gramatice chorvatštiny (Holzer 2007), vystavené ve velké míře právě na románských výpůjčkách do praslovanštiny, pracoval její autor s OSL v zásadě v souladu s Loporcarovým pojetím, když předpokládal, že ve všech praslovanských slovech románského původu se už tento jev reflektoval. Nabídl jsem (Boček 2008; 2009; 2010) jiné pojetí (vycházející zejména z prací Lausbergových), podle něhož je nejlépe vznik OSL v románštině datovat až do 6. století, doby prvních kontaktů Slovanů s románským obyvatelstvem. To by umožnilo vysvětlit fakt, že v některých románských výpůjčkách v praslovanštině se tato změna ve skutečnosti nereflektuje. Znamenalo by to, že se jedná o jejich nejstarší vrstvu přejatou těsně před vznikem OSL v románštině, srov. jako příklad na rozdílný výsledek původního dlouhého přízvučného *ē* v otevřené slabice tuto dvojici: lat. *mēnsa* > lid. lat. **mēsa* > rom. **mēsa* > psl. **mīsa* > č. *mīsa*, kde se OSL reflektuje (domnělá mladší vrstva), versus lat. *acētum* > lid. lat. **akētu* > rom. **ākētu* > psl. **ākītū* > **oceto* > č. *ocel* bez reflexe OSL (domnělá starší vrstva). Přichází-li nyní Loporcaro s dobře argumentovaným pojetím vzniku OSL ještě před prvními kontakty Slovanů s románským obyvatelstvem, je to v rozporu s mým návrhem, oba přístupy se zatím vylučují. Z romanistické strany přitom bylo chybou nezohledňování svědectví výpůjček do praslovanštiny, ze slavistické pak absence povědomí o složitosti datace OSL v románštině. Romanisté i slavisté tak mají i nadále o čem hloubat...

Loporcarova kniha je šíří chronologického a geografického záběru monumentálním dílem a stane se referenční prací pro každá další zkoumání vokalické délky od latiny až po současné románské dialekty. Její obecnější přídatnou hodnotou je pak jakási rehabilitace tradiční historicko-srovnávací metody, která v posledních letech utrpěla šrámy nejen v pomyslném boji s formálními přístupy pokoušejícími se o diachronní analýzy, ale i z pozic radikálnějších historických lingvistů, ochotných přičítat hlavní roli v jazykovém vývoji jazykovému kontaktu. Právě z pozic romanistických je taková obrana nejpřihodnější, protože tento obor disponuje dostatkem dat k předvedení, v čem síla historicko-srovnávací metody spočívá.

Boček, V. (2008). [Recenze: Holzer 2007]. *Linguistica Brunensia. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 56, 268–271.

Boček, V. (2009). Hláskové substituce v nejstarších romanismech ve slovanských jazycích. In I. Janyšková & H. Karlíková (Eds.), *Studia etymologica Brunensia* (vol. 6, pp. 59–65). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Boček, V. (2010). *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Brink, B. ten (1879). *Dauer und Klang. Ein Beitrag zur Geschichte der Vocalquantität im Altfranzösischen*. Strassburg: Karl J. Trübner.

Holzer, G. (2007). *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Vít Boček, Ph.D. / vitbocek@gmail.com

Etymologické oddělení, Ústav pro jazyk český, v. v. i.
Akademie věd České republiky
Veveří 97, 60200 Brno, Česká republika